

*Галаєвська Л. В.,
молодший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна*

РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ПІДРУЧНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Основною метою навчання рідної мови є формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно користуватися мовними засобами – стилями, типами, жанрами.

Проблема діалогічного мовлення, культури діалогу знайшли своє висвітлення в працях вітчизняних і зарубіжних учених - М. Бахтіна, Т. Винокур, П. Дудика, Е. Палихати, Г. Сагач, В. Сухомлинського, Н. Шведової та інших. Попри великий інтерес багатьох дослідників діалог, діалогічне мовлення, культура діалогу, діалогічна взаємодія залишаються актуальними як у лінгвістиці, так і в лінгводидактиці. Для вчителя-предметника важливо визначити сутність діалогу, його конструктивні варіанти й функції та розробити методику розвитку діалогічного мовлення здобувачів освіти й удосконалення умінь і навичок будувати діалогічні висловлювання, щоб підготувати комунікантів, спроможних спілкуватися в різних життєвих ситуаціях.

Розвиток діалогічного мовлення на уроках української мови – це складний, багатоаспектний, поетапний процес пізнавальної і практичної діяльності учнів. Важливу роль у ньому відіграють підручники української мови, що визначають певний сценарій навчального процесу, покликані представляти варіанти впровадження методів роботи, націлених на розвиток комунікативної компетентності здобувачів освіти.

Система роботи з розвитку діалогічного мовлення учнів на уроках української (рідної) мови повинна містити вправи і завдання, розраховані на постійне залучення школярів до активних форм спілкування, сприяти розвиткові їхньої предметної й водночас ключової компетентності.

Дослідження розвитку діалогічних умінь має велике значення у визначенні найраціональнішої системи вправ і завдань. У підручниках української мови учням пропонують різні види вправ і завдань, які необхідно спрямовувати на розвиток уваги до слова, збагачення мовлення учнів, формування вмінь будувати висловлювання з урахуванням ситуації спілкування, засвоєння правил мовленнєвого етикету, вимог до культури спілкування. Слід звернути увагу на структуру етикету спілкування, аудіювання і читання текстів, відшукування у них формул мовленнєвого етикету, на створення зразків діалогічного мовлення, аналіз створених висловлень щодо характеристики мовленнєвої поведінки, етикету, характеру, культури поведінки.

На сучасному етапі розвитку методики навчання української мови особливої популярності набувають елементи ситуаційного навчання. Усе більше методистів і вчителів-предметників визнають необхідність ситуаційного забезпечення діалогічної діяльності учнів на уроках української мови. Під ситуацією маються на увазі обставини й умови комунікації, ставлення того, хто говорить, до того, хто слухає, загальна спрямованість висловлення [2, с. 22].

Ситуація спонукає учасників висловити співпереживання, ставлення до вчинків, подій, дати оцінку, пояснити, переконати, довести, спростувати, з'ясувати щось, прийняти відповідальне рішення. Саме назва суті ситуації вказує на її жанрову належність. Зміст висловлювань певною мірою визначає їх форму. Саме в ситуаціях актуалізується виучуваний граматичний матеріал, різні функціональні типи висловлювань (обмін інформацією, підтримання розмови, виявлення інтересу, висловлення ставлення, мовленнєвий етикет тощо), типи комунікативної взаємодії співрозмовників [1, с. 2].

Ситуаційні вправи – це вправи, які штучно змодельовані в умовах шкільного навчання відповідно до певних (бажано актуальних і максимально наближених до природних) ситуацій спілкування, що спонукають учнів до створення висловлень діалогічного або монологічного характеру [2].

Добираючи вправи, потрібно враховувати зміст матеріалу, який вивчався, характер і форму завдань, поєднання вправ, послідовність за ступенем складності.

Зазначимо, що ситуативні вправи відрізняються не лише за змістом, а й за різноманітністю форм. Л. Шевцова [3] розробила класифікацію вправ ситуативного характеру.

За ступенем творчості або складністю:

- рецептивні вправи та завдання, які проводяться безпосередньо після ознайомлення учнів з теоретичним матеріалом для перевірки рівня засвоєння мовленнєвих понять і правил (назвати усталені вирази ввічливості при звертанні; відомі формули мовленнєвого етикету, що використовуються у ситуаціях зауваження чи докору; назвати відомі формули схвалення виконаної запропонованої другові роботи; назвати формули подяки й відповіді до них); поставити запропоновані іменники у кличному відмінку, тобто у формі звертання; навести синонімічні варіанти до висловів мовленнєвого етикету; прочитати першу частину правил вітання і закінчити думку;
- продуктивні завдання (переважно творчого характеру), спрямовані на формування в учнів комплексу мовленнєвих умінь. Це в основному побудова висловлювань різних видів (скласти розгорнутий діалог, уживаючи різні формули звертання; скласти діалог, користуючись описом ситуації за інструкцією; прослухавши текст, підготувати усну розповідь на тему: «Як ми вітаємося»; скласти діалог у запропонованій ситуації спілкування; побудувати висловлювання дискусійного характеру на тему: «Чи впливає вітання на настрій людини?»; розіграти діалог, використовуючи форми мовленнєвого етикету відповідно до ситуації спілкування; написати текст запрошення на свій день народження, урахувавши вік, посаду, соціальний стан

запрошених тощо. *За метою проведення:* • підготовчі, спрямовані на активізацію опорних знань учнів; вони проводяться одразу після опрацювання нового матеріалу; основна мета таких вправ і завдань – забезпечити пізнавальну й психологічну підготовку до сприймання нового матеріалу, створити мотивацію навчання, стимулювати пізнавальну активність дітей; допомогти глибше усвідомити правила, виробити вміння та навички застосовувати теоретичний матеріал на практиці; • тренувальні завдання – знаходження вивченого поняття і засвоєння шляхів його пошуку. Такі завдання сприяють закріпленню, удосконаленню мовних і мовленнєвих умінь. Здебільшого це проблемні завдання практичного спрямування (застосування здобутих умінь та навичок у нових умовах за допомогою завдань переважно творчого характеру). На цьому етапі підвищується рівень складності виконання завдань, а також рівень самостійності в роботі.

Важливо, щоб усі вправи і завдання, дібрані для розвитку діалогічного мовлення, відповідали таким умовам: 1) оволодіння процесом спілкування має здійснюватися в усіх видах мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо) і за допомогою форм мовлення (монологу та діалогу); 2) роль слухання (мовчазного і немовчазного) у формуванні діалогічного мовлення полягає у вмінні учнів активно слухати співрозмовника, орієнтуватися в ситуації спілкування, здатності сприймати інформацію, трансформувати її у висловлювання власної думки, дотримання правил поведінки; 3) добір вправ повинен здійснюватися тематично відповідно до комунікативної спрямованості навчання, що сприятиме виробленню вміння дотримувати норм спілкування у відповідній ситуації, урахувавши її складники; 4) певна частина вправ має спрямовуватися на засвоєння активного словника поширених формул мовленнєвого етикету і необхідного їх вибору відповідно до ситуації спілкування; 5) основну частину вправ ситуативного характеру – слід добирати з використанням елементів сюжетно-рольових ігор, що дає змогу відтворити ситуації, наближені до реальних життєвих умов спілкування, сприяє практичному засвоєнню правил спілкування, відповідає віковим особливостям учнів.

Ключові слова: діалог, діалогічне мовлення, підручник, вправи й завдання, ситуації спілкування.

Література:

1. Бондаренко Н. В. Ситуаційні вправи на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2017. № 2. С. 2-7.
2. Галаєвська Л. В. Ситуативні завдання у формуванні культури спілкування на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 6. С. 22-27.
3. Шевцова Л. С. Методика застосування мовленнєвих ситуативних завдань : метод. посіб. Житомир : Меркурій, 2004. 94 с.